

MEDICINA - ROMANTIKA - TERMÉSZETFILOZÓFIA. A tudomány és a szellem metszéspontján: Dietrich von Engelhardt és a romantikus orvoslás világa**MEDICINE - ROMANTICISM - NATURAL PHILOSOPHY. At the intersection of science and spirit: Dietrich von Engelhardt and the world of romantic medicine**

Gurka Dezső, PhD, habilitált főiskolai tanár

Gál Ferenc Egyetem, Pedagógiai Kar, Társadalomtudományi Intézet

gurka.dezso@gmail.com

Initially submitted May.02, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Abstract

Dietrich von Engelhardt (1941–2025) was a prominent German historian of science and medicine whose research fundamentally shaped the understanding of 18th- and 19th-century European thought. His work focused on Romantic medicine, natural philosophy (Naturphilosophie), and the complex relationship between medicine and literature.

kulcsszavak: Dietrich von Engelhardt, életrajz, orvos- és tudománytörténet (18–19. század), romantikus orvoslás, természetfilozófia (naturphilosophie)

keywords: Dietrich von Engelhardt, biography, history of medicine and science (18th-19th centuries), romantic medicine, natural philosophy (naturphilosophie)

Dietrich von Engelhardt (1941–2025)

A 2025. január 14-én, hirtelen fellépő betegség következtében elhunyt Dietrich von Engelhardt halálával egy önálló és terjedelmes fejezet zárult le az orvostörténetírás történetében. A professzor úr, idős kora dacára, alkotóerejének teljében távozott, amit önmagában jól példáz az utóbbi két év termése: 2023-ban négykötetes összgezést jelentetett

meg a romantikus orvoslásról, összesen 2 017 oldalon (*Medizin in Romantik und Idealismus. Gesundheit und Krankheit in Leib und Seele, Natur und Kultur 1–4.* frommann-holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt. 2023), 2024-ben pedig Goethe természettudományos munkásságának kortárs recepcióját mutatta be egy 683 oldalas kötetben (*Goethe als Naturforscher im Urteil der Naturwissenschaft und Medizin des 19. Jahrhunderts. Themen, Texte, Titel.* Metzler, Berlin. 2024).

A tematikus sokszínűség és az eredmények nagymonográfiákban történő szintetizálása a kutatói életmű egészére jellemző volt. A Tübingenben és Münchenben folytatott kémiai, matematikai, történelmi és szlavisztikai tanulmányait követően filozófiából 1969-ben Heidelbergben doktoráló von Engelhardt több mint 900 tételből álló publikációs jegyzékének legelső tételei Hegel filozófiájának kémiai vonatkozásaival kapcsolatosak, majd érdeklődése az medicina története, elsődlegesen a romantikus orvoslás irányába fordult, s a továbbiakban akadémiai pályafutását is ez a téma határozta meg.

Von Engelhardt érdeklődése a hatvanas években a kriminálpszichológia felé fordult. 1969-től kriminálterapeuta volt a heidelbergi Kriminológiai Intézetben, majd egy kriminológiai kutatási projekt tagja lett a heidelbergi Jogi Kar Kriminológiai Intézetében, s bűnügyi terapeutaként is dolgozott különféle börtönökben.

1971-től a Heidelbergi Egyetem Heinrich Schipperges által vezetett Orvostörténeti Intézetében dolgozott. 1976-ban habilitált az Orvostudományi Karon *Historisches Bewusstsein in der Naturwissenschaft: von der Aufklärung bis zum Positivismus* című munkájával, s ugyanebben az évben professzori kinevezést kapott. 1983-ban a Lübecki Egyetemen újonnan létrehozott Orvos- és Tudománytörténeti Intézet (Institut für Medizingeschichte und Wissenschaftsforschung) igazgatójává nevezték ki. Alapító igazgatóként kezdettől fogva sokat tett azért, hogy a különböző diszciplínák múltjának feltárására irányuló kutatások ne különüljenek el egymástól. Nevéhez fűződik annak a 25 000 kötetes szakkönyvtárnak a kialakítása is, amelynek alapját a Lübecki Orvosegyesület általa újrarendeztetett és méltó helyen elhelyezett könyvei képezték. Az intézetet 2006-os nyugdíjazásáig vezette. Nyugdíjba vonulása után 2007-ben a greifswaldi Alfried Krupp Wissenschaftskolleg főmunkatársa volt, majd 2008-tól 2011-ig a Münchener Műszaki Egyetem Orvostörténeti és Etikai Intézetét vezette. A Lübecki Egyetemen létrehozta és vezette az etikai bizottságot, s 1998-tól 2002-ig az Orvosi Etikai Akadémia elnöke volt. Szerkesztője volt az *NTM – International Journal for the History and Ethics of Natural Sciences, Technology and Medicine* című folyóiratnak, s tagja volt az *Orvostörténeti Közlemények* szerkesztőbizottságának.

Dietrich von Engelhardt tudományos teljesítményét számos tisztséggel és díjjal ismerték el. Lübeckben az orvosi kar dékánjává választották, 1993 és 1996 között pedig az ottani egyetem rektorhelyettese volt, 1998 és 2002 között pedig az Orvostetikai Akadémia elnöki tisztségét töltötte be. 1998 és 2017 között a bad wildbach/hamburgi Internationalen Hochschule für Kunsttherapie und Kreativpädagogik oktatója volt.

1995-ben a hallei Leopoldina Akadémia (Akademie der Wissenschaften Leopoldina), 2010-ben az erfurti Akademie gemeinnütziger Wissenschaften tagjává választották, 2016-ban pedig megkapta az Alexander von Humboldt-medált, a Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte kitüntetését.

A tudománytörténészek szakmai közösségének elismerését a könyveire és cikkeire történő nagyszámú hivatkozás jelzi, s munkái a 18–19. századi témákkal foglalkozó filozófia – és irodalomtörténészek számára is alapvető szakirodalmat jelentenek. *Medizin in der Literatur der Neuzeit* című ötkötetes, két kiadásban megjelent magnum opusa (Mattes, Heidelberg, 1018, illetve 2021) jól mutatja ezeket a témátfedéseket, de számos cikkében is foglalkozott a írók és költők betegségeivel, illetve a műveikben feldolgozott orvosi vonatkozásokkal, így például Novalis, Hölderlin, Schiller, Dosztojevszkij és Thomas Mann esetében.

Írásainak másik fő vonulatát a romantikus orvoslás történetének kutatása képezte, s a Carl Gustav Carusról, Gotthilf Heinrich Schubertől, Christoph Wilhelm Hufelandról vagy Lorenz Okenről írott munkáinak legfontosabb tanulságát talán abban lehetne összefoglalni, hogy tévedés lenne a romantika korát pusztán egyfajta zavaros periódusnak tekinteni, hiszen az a pozitivizmus utáni korszakok megújulásának egyik fontos kiindulópontját képezte. Dietrich von Engelhardtnak az orvosi etikával, illetve az orvos-beteg kapcsolatával kapcsolatos írásai is számos alkalommal demonstrálták, hogy a posztpozitivizmus korszakát követően előtérbe kerülő attitűdök gyakran éppen a romantikus orvoslás szemléletére vezethetők vissza. „Ahol a filozófus véget ér, ott kezdődik az orvos” („Ubi philosophus desinit, ibi incipit medicus”) – idézte von Engelhardt 2023-ban megjelent nagy összefoglaló első kötetének elején a romantika előtti korszak álláspontját egy 1704-ben megjelent disszertáció tézise kapcsán. A négykötetes kézikönyv általános tanulsága talán éppen az lehetne, hogy a filozófia és a medicina a 18. és 19. század fordulóján már egymástól elválaszthatatlanul és tartós kölcsönhatásban lévő területek voltak.

Számos alkalommal visszatért Goethe természettudományos munkásságának témájához, illetve foglalkozott a költőminiszter tudatosan tervezett életútjának (Lebensgestaltung) egészségügyi aspektusaival is. A 2024-ben Ulrike von Engelhardt közreműködésében megjelent kötetben, amely Goethe természettudományos recepciójának legfontosabb szövegeiből közölt válogatást, nem csupán a kutatási előzményeket tekintette át és a szövegek kiválasztásának szempontjait rögzítette, hanem felvetette azt a szempontot is, hogy miként nézőpontból értékelhető, illetve értékelhető át Goethe természettudományos koncepcióinak korabeli státusza. Interpretációjában nyomatékot kapott az empirikus és a spekulatív jelleg együttes jelenléte Goethe megközelítésmódjában, ami a pozitivisták ellenérzései elsődleges oka volt.

A romantikus orvoslással kapcsolatos koncepcióit nem csupán a könyveiből és cikkeiből ismerheti meg az olvasó, hanem a meghatározó lexikonok (*Deutschen Biographischen Enzyklopädie*, *Biographisch-Bibliographische Kirchenlexikon*) általa írt orvostörténeti szócikkei révén is, s a szerzője a magyarul is megjelent kötet, *A medicina krónikája* (Officina Nova, Budapest, 1993) vonatkozó részeinek is.

Dietrich von Engelhardt számára a családi kötelékek orientációt jelentettek a tudományos kutatáshoz. A nagy múltú és kiterjedt balti bárói család tagjai között a 18–19. században nemcsak számos, többnyire cári szolgálatban álló magas rangú tiszt és hivatalnok volt, hanem mineralógus, csillagász, archaeológus éppúgy fellelhető köztük, mint festő vagy kerttervező. (Érdekes magyar vonatkozás, hogy Szent-Györgyi Albert érdekében 1945-ben Vlagyimir Alekszadrovics Engelhardt biokémikus járt közbe, s valószínűleg ennek tudható be, hogy a Nobel-díját a Sztálin csapataival harcoló finnek számára felajánló tudós végül kedvező elbírálásban részesült a szovjet hatóságoknál.) Dietrich von Engelhardt édesapja, Wolf von Engelhardt – aki emlékének a 2023-ban megjelent nagy összegzés első kötetének ajánlása szól – ismert, és Magyarországon is idézett geológus és mineralógiatörténész volt, aki az 1960-as években a tübingeni egyetem rektori tisztségét is betöltötte. Feleségének, Ulrike von Engelhardtnak – aki kutatásaiban segítőtársa, több kötetnek pedig kötetnek pedig közreműködője volt, – az édesapja Jürgen Walther Ludwig Aschoff professzor, a kronobiológia egyik megalapítója, nagyapja pedig Karl Albert Ludwig Aschoff patológus és orvostörténész volt, akiről a szív jobb pitvarának alsó részén található csomót (másképpen Aschoff-Tawara-csomó, nodus atrioventricularis) elnevezték. A von Engelhardt házaspárnak öt gyermeke született, akik közül négyen az orvosi, illetve a biológiai kutatást választották hivatásul.

A kutatás mellett a tanítás és az utánpótlásképzés is fontos területét képezte von Engelhardt professzor munkásságának. Témavezetésével több mint negyvenen szereztek doktori fokozatot. A Semmelweis Egyetemen is oktatott vendégprofesszorként, 2009 és 2017 között pedig a budapesti és hamburgi együttműködés eredményeképpen létrejött Asklepios Medical School munkájában is részt vett. Az általa jól ismert és szeretett Budapesten 2024 májusában egy olyan tudománytörténeti konferencián adott elő, ahol a közönség túlnyomó részét pedagógia szakos egyetemi hallgatók képezték, akiket nemcsak az előadás adatgazdagsága nyűgözött le, hanem az a szellemesség és könnyedség is, amellyel a professzor úr a laikusok számára is megközelíthetővé – s briliánsan megszerkesztett diáival egyben szemléletessé is – tette ezt a számukra a korábban ismeretlen tudományterületet. A *Kaleidoscope* jelen tematikus blokkjában a *Medizin und Philosophie im Dialog um 1800* című tavalyi konferencia négy magyar előadójának cikke, illetve von Engelhardt professzor úr egy korábbi cikkének újraközlése olvasható. Az összeállítás címe, *Medicina – romantika – természetfilozófia*, életművének három fő területét reprezentálja.

Dietrich von Engelhardt tudományos életműve a tudománytörténészek következő nemzedékei számára is megkerülhetetlen, elhivatottsága s a tudományos munka iránti alázata pedig, a kutatott tudományterülettől függetlenül, például szolgálhat mindannyiunk számára.

Dietrich von Engelhardt munkáiból:

Wissenschaftliche Chemie um 1800 und Hegels Philosophie der Chemie im Rahmen der zeitgenössischen Wissenschaft und Philosophie der Natur. Diss. Heidelberg 1968.

Hegels philosophisches Verständnis der Krankheit, in: *Sudhoffs Archiv* 59 (1975), 225-246.

mit Siegfried W. Engel (Hg.): *Kriminalität und Verlauf*. Heidelberg 1978.

Historisches Bewußtsein in der Naturwissenschaft von der Aufklärung bis zum Positivismus, Freiburg i. Br. 1979.

Schellings philosophische Grundlegung der Medizin, in Hans Jörg Sandkühler, Hg.: *Natur und geschichtlicher Prozeß: Studien zur Naturphilosophie F.W.J. Schellings*, Frankfurt a. M. 1984, 305-325.

Mit der Krankheit leben. Grundlagen und Perspektiven der Copingstruktur des Patienten. Heidelberg 1986.

Ethik im Alltag der Medizin. Spektrum der medizinischen Disziplinen. Berlin 1989, Basel 1997, ital. Milano 1994, lit. Vilnius 1997, türk. Istanbul 2000, 22001, estn. Tartu 2002.

mit Fritz Hartmann (Hg.): *Klassiker der Medizin. Von Philippe Pinel bis Viktor v. Weizsäcker*. Bd. 2. München, 1991.

Krankheit und Heilkunst bei Dostoevskij. Die heilige Krankheit des Idioten, in: *Jahrbuch der Dostojewskij-Gesellschaft* 1 (1992), 21-31.

Krankheit, Schmerz und Lebenskunst: Eine Kulturgeschichte der Körpererfahrung. München 1999.

Novalis im medizinhistorischen Kontext, in: Herbert Uerlings (Hg.): *Novalis und die Wissenschaften*. Tübingen, 1997, 65-85. <https://doi.org/10.1515/9783110928037.65>

Paracelsus im Urteil der Naturwissenschaften und Medizin des 18. und 19. Jahrhunderts. Darstellung, Quellen, Forschungsliteratur. Halle 2001.

mit Hans Wisskirchen (Hg.): „Der Zauberberg“ – die Welt der Wissenschaften in Thomas Manns Roman. Stuttgart, 2003.

Der chemie- und medizinhistorische Hintergrund von Goethes *Wahlverwandtschaften* (1809), in Gabriele Brandstetter, Hg.: *Erzählen und Wissen. Paradigmen und Aporien ihrer Inszenierung in Goethes „Wahlverwandtschaften“*, Freiburg i. Br., 2003, 279-306.

Schillers Leben mit der Krankheit im Kontext der Pathologie und Therapie um 1800, in Georg Braungart und Bernhard Greiner (Hg.): *Schillers Natur. Leben, Denken und literarisches Schaffen*. Hamburg 2005, 57-73.

,
Lebenskunst (ars vivendi): Kunst des Krankseins (ars aegrotandi) und Kunst des Sterbens (ars moriendi), *Zeitschrift für medizinische Ethik* 52 (2006/3), 239-248.

Deutsch-russische Wissenschaftsbeziehungen um 1800 im europäischen Kontext, in: Ortrun Riha u. Marta Fischer, Hg.: *Naturwissenschaft als Kommunikationsraum zwischen Deutschland und Russland im 19. Jahrhundert, Internationale Tagung, Leipzig, 29.9-1.10.2010*. Aachen 2011, 27-48.

Der "gute" Tod - Erfahrungen und Herausforderungen von der Antike bis zur Gegenwart, in: *Urania* 44 (2012), 6-16.

Friedrich Hölderlins Geisteskrankheit in der Perspektive der Medizin und Philosophie um 1800, In *Hölderlin-Jahrbuch* 38 (2012-2013), 199-224.

Medizin in der Literatur der Neuzeit, 5 Bde., Heidelberg: Kurt Mattes 2018 (2900 S.)
Medizin in Romantik und Idealismus, Band 1: *Darstellung und Interpretation. Gesundheit und Krankheit in Leib und Seele, Natur und Kultur*, Bd. 2, *Anthologie historischer Texte: Gesundheit und Krankheit in Leib und Seele, Natur und Kultur*, Bd. 3, *Mediziner der Romantik: Gesundheit und Krankheit in Leib und Seele, Natur und Kultur*, Bd. 4, *Forschungsbibliographie: Gesundheit und Krankheit in Leib und Seele, Natur und Kultur*, Stuttgart, 2023.

Goethe als Naturforscher im Urteil der Naturwissenschaft und Medizin des 19. Jahrhunderts: Themen, Texte, Titel. Berlin 2024.